

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

Кафедра практичної психології

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан факультету
педагогіки і психології

_____ Бондар В.І.
“ _____ ” _____ 20__ року

РОБОЧА ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основи профорієнтації та профвідбору

освітнього рівня «бакалавр»

галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

спеціальності 053 Психологія (Практична психологія)

шифр за навчальним планом ПП12

Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми «Основи профорієнтації та профвідбору», затвердженою на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова протокол

Розробник: **В.М. Тітяєв**, доцент кафедри практичної психології, кандидат психологічних наук, доцент.

Затверджено на засіданні кафедри практичної психології

“29” вересня 2019 року, протокол № 1

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище, ініціали)

I. Опис навчальної дисципліни

Загальні характеристики дисципліни	Навчальне навантаження з дисципліни		Методи навчання і форми контролю
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки	Кількість кредитів - 5		Методи навчання Пояснювально-ілюстративні методи.
Спеціальність (код, назва) 053 «Психологія»	Загальна кількість годин - 150		
Освітній рівень: «бакалавр»	<i>Денна</i>	<i>Заочна</i>	Інтерактивні методи: <i>мікрвикладання, інверсії, емпатії, інциденту</i>
	Лекції:		
	30	10	
Нормативна	Семінарські (практичні) заняття:		Рольовий тренінг. Розв'язування психологічних завдань.
	44	6: 2 – практ., 4 – семінар.	
Рік вивчення дисципліни за навчальним планом: 2-й	Лабораторні заняття:		Форми поточного контролю: МКР, ІНДЗ
	Індивідуальна робота:		
Семестр: 3-й, 4-й	Самостійна робота:		Форма підсумкового контролю: <i>іспит</i>
	76	134	
Тижневе навантаження (год.) 3 год. - аудиторне: 3 год. - самостійна робота	Співвідношення аудиторних годин і годин СРС:		
Мова навчання - укр.	50%:50%	11%:89%	

Предметом вивчення навчальної дисципліни є соціально-організовані та психологічні умови розвитку готовності особистості до професійного самовизначення та саморефлексії процесу реорієнтації професійної діяльності на певному етапі життя людини..

Міждисциплінарні зв'язки.

Зміст курсу «Основи профорієнтації та профвідбору» тісно пов'язаний із такими дисциплінами: «Психологія управління», «Соціальна психологія», «Психологія професійного спілкування», «Психодіагностика», «Психологічне консультування».

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Основи профорієнтації та профвідбору» є формування у студентів системи знань з професійної орієнтації і компетенцій з надання допомоги у виборі професії або її зміни та проведення профвідбору.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Основи профорієнтації та профвідбору» є:

- оволодіння студентами психологічними основами профорієнтації та професійного самовизначення;

- розвиток навичок визначення рівня розвитку професійно важливих якостей та їх відповідності вимогам професії, здійснення аналізу вимог професії до майбутніх професіоналів;

- формування у студентів уміння проведення профорієнтаційної та профдіагностичної консультації з метою надання психологічної допомоги у професійному самовизначенні та самореалізації людям різного віку та у будь-який період їх професійного становлення або переживання професійних криз;

- оволодіння комплексом психодіагностичних методик та критеріїв професійної придатності до конкретних професій;

- засвоєння студентами знань щодо процесу організації добору і відбору персоналу: залучення персоналу, аналіз змісту роботи, визначення вимог до кандидатів на вакантну посаду;

- формування навичок проведення психологічного обстеження та опрацювання отриманих результатів, уміння їх інтерпретувати і давати кваліфіковану психологічну підтримку у розв'язанні виявлених проблем професійного самовизначення та самореалізації.

II. Основні результати навчання та компетентності, які вони формують:

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
1.	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – форми, функції та принципи профорієнтації; – нормативно-правове забезпечення профорієнтації в Україні; – існуючі класифікації професій та їх вимоги до психофізіологічних якостей людини; – систему управління профорієнтаційною діяльністю; <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – використовувати отримані знання у практичній професійній діяльності; – застосовувати сучасні технології проведення психодіагностичних досліджень опитаних (випускників шкіл, безробітних тощо) та претендентів на робочі місця (посади); 	<p>мисленнєва;</p> <p>комунікативна;</p> <p>етична</p>

	<ul style="list-style-type: none"> – визначати професійну придатність людини; – розробляти психологічні профілі особистості і професії, професіограм, персонограм, діаграм розвитку професійних компетенцій у працівника та їх значимості для посади. 	
2.	<p><i>Знати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – процедуру проведення професійного добору і професійного відбору; – методи обстеження персоналу та їх поєднання в процесі профвідбору; – зміст професіограми та процедуру її розроблення; – форми управління професійною адаптацією <p><i>Вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – проводити профвідбор за компетенціями працівника; – поєднувати методи оцінювання персоналу в процесі профвідбору; – використовувати інноваційні технології проведення співбесіди – організувати управління професійною адаптацією. 	когнітивна; операційна, організаційна

III. Тематичний план дисципліни

На вивчення навчальної дисципліни відводиться п'ять кредитів ЄКТС: 150 годин.

№ з/п	Назви модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна(вечірня) форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС	Аудиторні	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні	СРС
Змістовий модуль I. Основи професійної орієнтації											
1	Т. 1. Психологічні особливості професійної орієнтації	4	2	2		4	2	2			20
2	Т. 2. Історія розвитку і сучасний стан профорієнтації в Україні	4	2	2		4					
3	Т. 3. Професійна діагностика	6	2	4		4	2	2			
4	Т. 4. Професійна освіта	4	2	2		4					
5	Т. 5. Професійне консультування	6	2	4		4					20
6	Т. 6. Професійна адаптація	4	2	2		4					20
7	Т. 7. Професійна активізація	4	2	2		4	2		2		
8	МКР № 1	2		2		2					
Разом за змістовим модулем 1:		34	14	20		30	6	4	2		60
Змістовий модуль II. Основи професійного відбору											
	Т. 8. Сутність і зміст професійного відбору	4	2	2		3	2	2			14
	Т. 9. Організаційні основи професійного відбору	4	2	2		5					20
	Т. 10. Психологічні проблеми професійної придатності в системі „людина – техніка – середовище”	4	2	2		5	2		2		
	Т. 11. Професійно важливі якості особистості в системі профвідбору	4	2	2		5	2	2			
	Т. 12. Психологічний аналіз діяльності та професійні вимоги до особистості	4	2	2		5					20

	Т. 13. Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності	6	2	4		7	2	2		
	Т. 14. Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору	6	2	4		7				20
	Т. 15. Психологічні особливості професійного самовизначення	6	2	4		7	2		2	
	МКР № 2			2		2				
	Разом за змістовим модулем 2:	40	16	24		46	10	6	4	74
	Разом годин:	74	30	44		76	16	10	6	134

IV. Зміст дисципліни

№ з/п	3.1. Назва модулів, тем та їх зміст	К-сть годин	
		Всього	в т.ч. лекцій
1.	Змістовий модуль 1. Основи професійної орієнтації	34	14
1.1	Тема 1. <i>Психологічні особливості професійної орієнтації</i> Предмет, задачі та принципи профорієнтації. Система професійної орієнтації та її складові. Функції та заходи професійної орієнтації. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>основні:</i> [2; 3; 5; 11; 12]; • <i>додаткові:</i> [5; 11; 13]. 	4	2
1.2	Тема 2. <i>Історія розвитку і сучасний стан профорієнтації в Україні.</i> Передісторія виникнення профорієнтації. Становлення і розвиток профорієнтації за кордоном. Вітчизняні традиції профорієнтаційної роботи. Сучасний стан профорієнтації в Україні. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>основні:</i> [2; 3; 5; 11; 12]; • <i>додаткові:</i> [5; 11; 13]. 	4	2
1.3	Тема 3. <i>Професійна діагностика.</i> Методи психодіагностики та їх класифікація. Система методів професійної орієнтації. Групи профорієнтаційних методів. Інформаційно-довідкові, освітні методи. Діагностичні методи. Методи морально-емоційної підтримки оптантів. Методи прийняття рішень та побудови перспектив професійного розвитку особистості. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>основні:</i> [2; 3; 5; 9-11; 12] 	6	2

1.4	<ul style="list-style-type: none"> • додаткові: [3-5; 9; 11; 13]. <p>Тема 4. Професійна освіта. Основні цілі і завдання професійної освіти як системи інформування, пропаганди і надання допомоги у виборі професії. Система профінформаційної роботи та її елементи. Інші форми профінформаційної роботи. Професійна пропаганда й агітація. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1-3; 5; 11; 12]; • додаткові: [2; 5; 10-13]. 	4	2
1.5	<p>Тема 5. Професійне консультування. Поняття про фахову консультацію як спосіб встановлення відповідності індивідуальних психологічних і особистих особливостей вимогам професії. Довідкові, діагностичні, медичні консультації як види фахової консультації. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1-3; 5; 11; 12]; • додаткові: [2; 5; 10-13]. 	6	2
1.6	<p>Тема 6. Професійна адаптація. Сутність і види професійної адаптації. Організаційно-економічна адаптація. Роль соціально-психологічної та рекреаційно-побутової адаптації. Форми управління професійною адаптацією. Сучасні технології в навчанні та розвитку персоналу. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [2; 3; 5; 11; 12]; • додаткові: [5; 11; 13]. 	4	2
1.7	<p>Тема 7. Професійна активізація. Сутність і зміст професійної активізації. Методи та форми професійної активізації. Основні моделі (схеми) активізації оптантів. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [2; 3; 5; 11; 12]; • додаткові: [5; 11; 13]. 	4	2
2.	Змістовий модуль 2. Основи професійного відбору	40	16
2.1	<p>Тема 8. Сутність і зміст професійного відбору. Сутність, об'єкт, предмет, методи, види та показання професійного відбору. Принципи профвідбору. Історичні аспекти профвідбору. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. 	4	2
2.2	<p>Тема 9. Організаційні основи професійного відбору. Методологія професійного психологічного відбору. Принципи визначення професійної придатності. Опорні конспекти з організаційних основ профвідбору. <i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. 	4	2
2.3	<p>Тема 10. Психологічні проблеми професійної придатності в системі «людина – техніка – середовище». Психологічні засади професійного психологічного відбору. Розвиток, деформація і визначення характеристик рівня профпридатності</p>	4	2

2.4	<p>особистості до діяльності. Основні положення, види, рівні, завдання системи визначення професійної придатності.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. <p>Тема 11. Професійно важливі якості особистості в системі профвідбору.</p>	4	2
2.5	<p>Роль і місце особистості в процесі діяльності. Нормативні кризи під час діяльності. Характеристика етапів професійного розвитку і формування особистості в професійній діяльності. Сучасні погляди на проблему здібностей. Узагальнення понять «задатки», «здібності», «обдарованість». Психомоторика особистості в системі профвідбору.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. <p>Тема 12. Психологічний аналіз діяльності та професійні вимоги до особистості.</p>	4	2
2.6	<p>Теоретико-методологічні положення вивчення сутності психологічних особливостей професійної діяльності. Вимоги професій до особистості, поняття професійно важливих якостей. Характеристика основних методичних прийомів психологічного аналізу діяльності. Особливості концепцій аналізу діяльності та професійної придатності особистості.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. <p>Тема 13. Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності.</p>	6	2
2.7	<p>Принципи системної професіограми та алгоритм її складання. Методи визначення професійно важливих якостей. Типовий приклад професіограми (за Б.Ф. Ломовим). Вимоги та принципи обладнання пультів управління. Паспорт професії та професійно важливі якості.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. <p>Тема 14. Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору.</p>	6	2
2.8	<p>Проблема прогнозу успішності діяльності за оцінкою здібностей. Етапи розробки системи прогнозу успішності діяльності. Вимоги процедури дослідження до професійно значимих властивостей. Сучасні методи психодіагностики і прогнозу діяльності в професійному відборі. Основні вимоги до класифікації методів психодіагностики професійної придатності.</p> <p><i>Рекомендовані інформаційні джерела</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • основні: [1; 4; 7; 8] • додаткові: [4; 8; 12; 13]. <p>Тема 15. Психологічні особливості професійного самовизначення.</p>	6	2
	<p>Поняття про професійне самовизначення та його задачі. Психологічні фактори професійного самовизначення. Психологічні проблеми та помилки, пов'язані з вибором професії. Психологічна підготовка особистості до прийняття оптимального рішення у професійному самовизначенні.</p>		

	<i>Рекомендовані інформаційні джерела</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>основні:</i> [1; 4; 7; 8] • <i>додаткові:</i> [4; 8; 12; 13]. 		
--	---	--	--

4.2. Плани семінарських, практичних, лабораторних занять

Змістовий модуль 1. Основи професійної орієнтації

Семінарське заняття 1 (до теми 1). *Психологічні особливості професійної орієнтації (2 год)*.

1. Управління професійною орієнтацією.
2. Організація професійної орієнтації та її етапи:
3. Вивчення, розвиток і виховання школяра в системі профорієнтаційної роботи.
Механізм управління професійною орієнтацією.
4. Класифікація професій.
5. Доповіді студентів щодо розв'язання завдання для самостійної роботи:
презентація змісту Концепції державної системи профорієнтації населення

Рекомендовані інформаційні джерела

- *основні:* [2; 3; 5; 11; 12];
- *додаткові:* [5; 11; 13].

Семінарське заняття 2 (до теми 2). *Історія розвитку і сучасний стан профорієнтації в Україні (2 год)*.

1. Передісторія виникнення профорієнтації.
2. Становлення і розвиток профорієнтації за кордоном.
3. Вітчизняні традиції профорієнтаційної роботи.
4. Сучасний стан профорієнтації в Україні.
5. Доповіді студентів щодо розв'язання завдання для самостійної роботи:
особливості розвитку профорієнтації у провідних країнах світу.

Рекомендовані інформаційні джерела

- *основні:* [2; 3; 5; 11; 12];
- *додаткові:* [5; 11; 13].

Семінарське заняття 3 (до теми 3). *Професійна діагностика (2 год)*.

1. Методи психодіагностики та їх класифікація.
2. Система методів професійної орієнтації.
3. Групи профорієнтаційних методів.
4. Презентація методик дослідження професійної спрямованості особистості старшокласників, як результат самостійної роботи студентів.

Рекомендовані інформаційні джерела

- *основні:* [2; 3; 5; 9-11; 12]
- *додаткові:* [3-5; 9; 11; 13].

Практичне заняття 1 (до теми 3). Професійна діагностика (2 год) .

1. Інформаційно-довідкові, освітні методи.
2. Діагностичні методи.
3. Методи морально-емоційної підтримки оптантів.
4. Методи прийняття рішень та побудови перспектив професійного розвитку особистості.
5. Звіти дослідницьких груп студентів та захист підібраних комплексних методик професійної діагностики підлітків.

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [2; 3; 5; 9-11; 12]
- **додаткові:** [3-5; 9; 11; 13].

Практичне заняття 2 (до теми 4). Професійна освіта (2 год) .

1. Основні цілі і завдання професійної освіти.
2. Система профінформаційної роботи та її елементи.
3. Допоміжні форми профінформаційної роботи.
4. Професійна пропаганда та професійна агітація.
5. Звіт студентів щодо розв'язання завдання для самостійної роботи: провести порівняльний аналіз складових професійної освіти.

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1-3; 5; 11; 12];
- **додаткові:** [2; 5; 10-13].

Семінарське заняття 4 (до теми 5). Професійне консультування (2 год) .

1. Предмет та завдання професійної консультації.
2. Типи профконсультацій.
3. Етапи професійного розвитку клієнта та відповідні види профконсультування.
4. Види профконсультаційної роботи: групова та індивідуальна профконсультація.
5. Доповіді студентів щодо виконання завдання на самостійну роботу: Особливості профконсультаційної роботи у центрах зайнятості та у закладах освіти.

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1-3; 5; 11; 12];
- **додаткові:** [2; 5; 10-13].

Практичне заняття 3 (до теми 5). Професійне консультування (2 год) .

1. Характеристика індивідуальних профконсультацій: визначення, методи, умови проведення.
2. Підходи до профконсультування.
3. Психологічні труднощі в роботі профконсультанта.
4. Етика профконсультаційної роботи.
5. Презентація студентами результатів виконаного під час самостійної роботи завдання на тему «Основні вимоги до роботи профконсультанта та особливостей взаємодії у профконсультації».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1-3; 5; 11; 12];
- **додаткові:** [2; 5; 10-13].

Практичне заняття 4 (до теми 6). Професійна адаптація (2 год) .

1. Сутність і види професійної адаптації.
2. Організаційно-економічна адаптація.
3. Соціально-психологічна адаптація.
4. Рекреаційно-побутова адаптація.
5. Форми управління професійною адаптацією.
6. Доповідь студентів щодо виконання самостійного завдання на тему: «Сучасні технології в навчанні та розвитку персоналу».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [2; 3; 5; 11; 12];
- **додаткові:** [5; 11; 13].

Семінарське заняття 5 (до теми 7). Професійна активізація (2 год) .

1. Сутність і зміст професійної активізації.
2. Методи та форми професійної активізації.
3. Презентація студентами результатів виконаного самостійного завдання на тему: «Основні моделі (схеми) професійної активізації оптантів».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [2; 3; 5; 11; 12];
- **додаткові:** [5; 11; 13].

Змістовий модуль 2. Основи професійного відбору

Семінарське заняття 6 (до теми 8). Сутність і зміст професійного відбору (2 год) .

1. Сутність, об'єкт, предмет, методи, види профвідбору.
2. Показання та принципи професійного відбору.
3. Історичні аспекти психологічного відбору.
4. Доповідь студентів щодо виконання самостійного завдання на тему: «Психологічний аналіз професійного досвіду».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Семінарське заняття 7 (до теми 9). Організаційні основи професійного відбору (2 год) .

1. Методологія професійного психологічного відбору.
2. Принципи визначення професійної придатності.
3. Презентація студентами результатів виконаного самостійного завдання на тему: «Опорні конспекти з організаційних основ профвідбору».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Семінарське заняття 8 (до теми 10). Психологічні проблеми професійної придатності в системі «людина – техніка – середовище» (2 год) .

1. Психологічні засади професійного психологічного відбору.
2. Розвиток, деформація і визначення характеристик рівня профпридатності особистості до діяльності.
3. Основні положення, види, рівні, завдання системи визначення професійної придатності.
4. Презентація студентами результатів виконаного самостійного завдання на тему: «Дослідження професійної придатності фахівця з психології».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Практичне заняття 6 (до теми 11). Професійно важливі якості особистості в системі профвідбору (2 год) .

1. Роль і місце особистості в процесі діяльності.
2. Нормативні кризи під час діяльності.
3. Сучасні погляди на проблему здібностей.
4. Узагальнення понять «задатки», «здібності», «обдарованість».
5. Психомоторика особистості в системі профвідбору.
6. Доповідь студентів щодо виконання самостійного завдання на тему: «Характеристика етапів професійного розвитку і формування особистості в професійній діяльності».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Практичне заняття 7 (до теми 12). Психологічний аналіз діяльності та професійні вимоги до особистості (2 год).

1. Теоретико-методологічні положення вивчення сутності психологічних особливостей професійної діяльності.
2. Характеристика основних методичних прийомів психологічного аналізу діяльності.
3. Особливості концепцій аналізу діяльності та професійної придатності особистості.
4. Звіт студентів щодо розв'язання завдання для самостійної роботи: «Вимоги професій до особистості, поняття професійно важливих якостей».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Семінарське заняття 9 (до теми 13). Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності (2 год) .

1. Принципи системної професіограми та алгоритм її складання.
2. Методи визначення професійно важливих якостей.
3. Типовий приклад професіограми (за Б.Ф. Ломовим).
4. Доповідь студентів щодо виконання самостійного завдання на тему: «Правила та алгоритм складання професіограми та психограми»

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Практичне заняття 8 (до теми 13). Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності (2 год) .

1. Вимоги та принципи обладнання пультів управління.
2. Паспорт професії та професійно важливі якості.
3. Презентація професіограм, складених студентами під час самостійної роботи.

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Семінарське заняття 10 (до теми 14). Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору (2 год) .

1. Проблема прогнозу успішності діяльності за оцінкою здібностей.
2. Етапи розробки системи прогнозу успішності діяльності.
3. Вимоги процедури дослідження до професійно значимих властивостей.
4. Презентація студентами результатів виконаного самостійного завдання на тему: «Психодіагностичні методики професійного відбору».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Практичне заняття 9 (до теми 14). Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору (2 год) .

1. Сучасні методи психодіагностики і прогнозу діяльності в професійному відборі.
2. Основні вимоги до класифікації методів психодіагностики професійної придатності.
3. Звіт студентів щодо досліджень, самостійно проведених за допомогою методів психодіагностики професійної придатності.

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Семінарське заняття 11 (до теми 15). *Психологічні особливості професійного самовизначення (2 год)*.

1. Поняття про професійне самовизначення та його задачі.
2. Психологічні фактори професійного самовизначення.
3. Психологічні проблеми та помилки, пов'язані з вибором професії.
4. Доповідь студентів щодо виконання самостійного завдання на тему: «Особливості формування професійного самовизначення особистості майбутнього психолога-практика».

Рекомендовані інформаційні джерела

- **основні:** [1; 4; 7; 8]
- **додаткові:** [4; 8; 12; 13].

Практичне заняття 10 (до теми 15). *Психологічні особливості професійного самовизначення (2 год)*.

1. Психологічна підготовка особистості до прийняття оптимального рішення у професійному самовизначенні.
2. Шляхи підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників.
3. Презентація студентами результатів виконаного самостійного завдання на тему: «Форми та засоби психологічної допомоги особистості у професійному самовизначенні».

4.3 Організація самостійної роботи студентів

№ з/п	Зміст завдання	Форма звітності
1.	Концепція державної системи профорієнтації населення	Доповідь на СМ-1
2.	Особливості розвитку профорієнтації у провідних країнах світу (країна – за вибором студента)	Доповідь на СМ-2
3.	Методики дослідження професійної спрямованості особистості старшокласників (за вибором студента)	Презентація на СМ-3
4.	Систематизація методик професійної діагностики підлітків	Звіт на ПЗ-1
5.	Дослідження професійної спрямованості старшокласника	ІНДЗ
6.	Порівняльний аналіз складових професійної освіти	Звіт на ПЗ-2
7.	Особливості профконсультаційної роботи у центрах зайнятості та у закладах освіти.	Доповідь на СМ-4
8.	Основні вимоги до роботи профконсультанта та особливостей взаємодії у профконсультації.	Презентація на ПЗ-3
9.	Порівняльна характеристика групової та індивідуальної професійної консультації.	ІНДЗ
10.	Сучасні технології в навчанні та розвитку персоналу	Доповідь на ПЗ-4
11.	Основні моделі (схеми) професійної активізації оптантів (модель – на вибір студента)	Презентація на СМ-5

12.	Психологічний аналіз професійного досвіду	Доповідь на СМ-6
13.	Опорні конспекти з організаційних основ профвідбору	Презентація на СМ-7
14.	Дослідження професійної придатності фахівця з психології	Презентація на СМ-8
15.	Характеристика етапів професійного розвитку і формування особистості в професійній діяльності	Доповідь на ПЗ-6
16.	Вимоги професій до особистості, поняття професійно важливих якостей.	Звіт на ПЗ-7
17.	Особливості розвитку особистості в процесі оволодіння професією психолога	ІНДЗ
18.	Правила та алгоритм складання професіограми та психограми	Доповідь на СМ-9
19.	Професіограма фахівця (фах – за вибором студента)	Презентація на ПЗ-8
20.	Психодіагностичні методики професійного відбору	Презентація на СМ-10
21.	Дослідження професійної придатності особистості до виконання професійних завдань	Звіт на ПЗ-9
22.	Особливості формування професійного самовизначення особистості майбутнього психолога-практика	Доповідь на СМ-11
23.	Форми та засоби психологічної допомоги особистості у професійному самовизначенні	Презентація на ПЗ-10
24.	Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників	ІНДЗ

V. Контроль якості знань студентів

5.1. Форми і методи поточного контролю

Доповіді, презентації студентів на практичних і лабораторних заняттях, виконання ІНДЗ, двох МКР.

Використання методів самостійної роботи студентів по осмисленню та засвоєнню матеріалу – самостійний пошук інформації, конспектування першоджерел, ведення психологічних тематичних словників, написання рефератів.

Завдання до контрольної роботи (тестові завдання).

Модульна контрольна робота № 1

1. Професійна орієнтація як система включає в себе:
 - а) процес надання допомоги людині у вивченні професії;
 - б) галузі професійної діяльності;

- в) профінформацію, профконсультацію, профвідбір, профвідбір та професійну адаптацію.
2. Професійна консультація – це
- а) система психолого-педагогічного вивчення особистості для надання їй суттєвої допомоги в успішній реалізації професійного самовизначення;
 - б) система психодіагностичного обстеження особистості, спрямована на визначення ступеню її психологічної придатності до окремих видів професійної діяльності.
 - в) система заходів по організації та наданню інформації про зміст та перспективи сучасних професій.
3. Психологічні відмінності профконсультації та профвідбору:
- а) у профконсультації професії підбираються до особистості, а у профвідборі особистості підбираються до професій;
 - б) у профконсультації проводиться психодіагностичне обстеження, а у профвідборі – ні.
 - в) профвідбір забезпечує психологічний підбір особистості до конкретної професії, а профконсультація – ні.
4. Професіограма являє собою:
- а) повний опис психологічних характеристик і професійно важливих особистісних якостей спеціаліста.
 - б) документ, в якому дається комплексний, систематизований та всебічний опис об'єктивних характеристик професії та сукупності її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини.
5. Згідно класифікації професій за Є.Клімовим, професія психолога має таку формулу:
- а) ЛПФМ
 - б) ЛГМН
 - в) ЗПАМ
6. Під професійним самовизначенням у профорієнтації розуміють:
- а) сукупність психічних особливостей людини, необхідних та достатніх для досягнення суспільно прийнятої ефективності праці в тій чи іншій професії.
 - б) сукупність сталих мотивів, які спонукають особистість у проблемній ситуації, пов'язаній з вибором професії.
7. Найважливішими ознаками психологічної готовності до професійного самовизначення є:
- а) усвідомлення факту наявності проблеми, розуміння її змісту і активна спрямованість на пошук необхідних засобів для її вирішення.
 - б) уявлення про ланцюг найближчих та більш віддалених цілей на шляху до оволодіння професією.
8. Основні фази професійного зростання:
- а) адаптант, майстер, інтернал, фахівець, авторитет, спеціаліст, професіонал.
 - б) оптант, працівник, трудівник, спеціаліст, професіонал, фахівець, майстер.
 - в) оптант, адепт, адаптант, інтернал, майстер, авторитет, наставник.
9. В процесі професійного розвитку особистості можливі наступні біографічні кризи:

- а) нереалізованість, спустошеність, безперспективність.
 - б) незадоволення, нереальності, втомленості.
 - в) відчаю, неповноцінності, некомпетентності.
10. Самоактуалізація особистості у професійній діяльності полягає у:
- а) захопленні своєю справою
 - б) відповідальності при виконанні професійних обов'язків
 - в) професійному саморозвитку особистості
11. Професійна орієнтація як наука сформувалась на базі:
- а) психотехніки
 - б) психодіагностики
 - в) експериментальної психології
12. Профорієнтаційна робота у закладах освіти має наступні етапи:
- а) базовий та пошуковий
 - б) початковий, пізнавально-пошуковий та базовий
 - в) пропедевтичний та пошуковий
13. Вітчизняна профорієнтація як наука розвивалась
- а) на виробництві
 - б) в освіті
 - в) на виробництві і в освіті
14. Психолого-педагогічна функція профорієнтації полягає у:
- а) реалізації вимог до здоров'я особистості
 - б) виявленні і формуванні інтересів та здібностей
 - в) підготовці конкурентоспроможного працівника
15. Професійна консультація закінчується:
- а) професійним добром
 - б) професійним підбором
 - в) професійною інформацією
16. Професійний відбір включає такі компоненти:
- а) професійна адаптація
 - б) система психодіагностичних методик
 - в) професійна консультація
17. Професійна адаптація – це:
- а) система заходів з надання інформації про зміст та перспективи сучасних професій
 - б) комплекс заходів який сприяє процесу пристосування особистості до професійної діяльності
 - в) система психодіагностичного обстеження особистості
18. Метою профорієнтації є:
- а) допомога сім'ї у спрямуванні інтересів підлітка
 - б) виховання молоді спрямованості
 - в) підготовка особистості до свідомого вибору професії
19. Засновником української професійної орієнтації є:
- а) К.К. Платонов
 - б) Б.О. Федоришин
 - в) В.С. Згурський

20. Основне завдання професійної консультації це:
- а) організація профконсультативної роботи в школі
 - б) визначення шляхів подальшого розвитку особистості
 - в) психологічний аналіз особистості

Модульна контрольна робота № 2

- Зміст профконсультативної роботи в школі полягає у:
 - а) проведенні індивідуальних профконсультацій
 - б) зборі методик для групових профконсультацій
 - в) пояснення батькам важливості врахування психологічних властивостей дітей при виборі професії
- Види профконсультативної роботи:
 - а) індивідуальна та групова
 - б) організаційна та безпосередня
 - в) психодіагностична та нетестова
- Основне завдання професійного самовизначення особистості полягає у:
 - а) розвитку впевненості особистості у адекватності зробленого вибору
 - б) формування професійної спрямованості особистості
 - в) розвитку працелюбності
- Під особистим професійним планом розуміють:
 - а) наявність головної мети, щодо вибору професії
 - б) життєву перспективу особистості
 - в) схильності, здібності та уміння
- Підготовка до професійного самовизначення включає:
 - а) аналіз та узагальнення інформації про світ професії
 - б) формування професійної спрямованості
 - в) співставлення уявного образу професії з реальною професією
- Головною частиною професіограми є:
 - а) опис роботи
 - б) систематизований виклад характеристик професії
 - в) психограма
- Основні принципи професіографії це:
 - а) комплексність та цілеспрямованість
 - б) систематизованість та обумовленість
 - в) адаптованість та реальність
- Класифікація професій за типом орієнтації особистості це:
 - а) професії виробничої та невиробничої сфери
 - б) гностичні, перетворюючі та пошукові
 - в) реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприємницький, артистичний типи
- Який принцип професіографії передбачає врахування ускладнених професійних умов:
 - а) принцип типізації

- б) принцип диференціації
 - в) принцип надійності
10. Класифікація професіограм здійснюється за такими чинниками:
- а) індивідуальні властивості особистості
 - б) широта підходу, призначення та ступінь узагальнення професії
 - в) основні характеристики поширених професій
11. Головний аспект у структурі ситуації вибору професії – це
- а) позиція членів сім'ї
 - б) особистий професійний план
 - в) соціально-психологічні фактори
12. Профконсультація відрізняється від інших форм профорієнтаційної роботи:
- а) максимальною індивідуалізацією підходу
 - б) психодіагностичним обстеженням
 - в) наявністю промплану
13. Ознайомча, діагностична, контролююча та коректуючі функції належать:
- а) профінформації
 - б) профконсультації
 - в) профвідбору
14. Професійна консультація за своєю суттю має бути:
- а) профорієнтаційною порадою
 - б) формою надання інформації
 - в) формою психологічної допомоги
15. Центральною ланкою процесів самовизначення є:
- а) адекватна самооцінка
 - б) свідомий акт вибору
 - в) високий рівень домагань
16. Діяльність людини, спрямована на створення суспільно-корисного результату – це:
- а) попит на професію
 - б) праця
 - в) ринок праці
17. Популярність професії визначається:
- а) привабливістю професії у суспільстві
 - б) потребою роботодавця у спеціалістах
 - в) системою відношень між роботодавцем та працівниками
18. Здібності до оволодіння певним видом професійної діяльності – це:
- а) спеціальні здібності
 - б) професійні здібності
 - в) загальні здібності
19. Рівень загальної та спеціальної професійної підготовки людини – це:
- а) кваліфікація
 - б) освіта
 - в) інтелект
20. Діяльність людини, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб визначається як:

- а) зайнятість
- б) працездатність
- в) робота

5.2. **Форми і методи підсумкового контролю**

Форма підсумкового контролю – іспит.

Питання до іспиту

1. Поняття про профорієнтацію.
2. Основні складові професійної орієнтації.
3. Принципи професійної орієнтації.
4. Основні завдання профорієнтації.
5. Концепція державної системи профорієнтації населення.
6. Історія виникнення профорієнтації.
7. Особливості розвитку профорієнтації.
8. Розвиток профорієнтації на виробництві та в освіті.
9. Сучасний стан профорієнтації в Україні.
10. Анкета інтересів.
11. Профорієнтаційна робота у центрах зайнятості.
12. Профорієнтаційна робота у закладах освіти.
13. Поняття про професійну консультацію.
14. Предмет та завдання професійної консультації.
15. Профконсультаційна робота у закладах освіти.
16. Види профконсультаційної роботи.
17. Характеристика індивідуальних профконсультацій: визначення, методи, умови проведення.
18. Основні психологічні вимоги до роботи профконсультанта.
19. Особливості взаємодії консультанта з оптантом.
20. Поняття про професійний відбір.
21. Порівняльна характеристика профконсультації та профвідбору.
22. Психологічний підхід до професійного відбору.
23. Психологічні особливості професійної мотивації в процесі професійного відбору.
24. Психологічні умови проведення профвідбору.
25. Психологічна технологія профвідбору.
26. Профінформація як складова профорієнтації.
27. Роль просвітницьких заходів у профінформації.
28. Психологічне значення профінформації.
29. Поняття про професійне самовизначення.
30. Задачі професійного самовизначення.
31. Психологічні фактори професійного самовизначення..
32. Психологічні проблеми та помилки, пов'язані з вибором професії.

33. Професійне самовизначення у культурно-історичній перспективі.
34. Професійне самовизначення як побудова образів можливого майбутнього.
35. Психологічна підготовка особистості до прийняття оптимального рішення у професійному самовизначенні.
36. Поняття про професіографію.
37. Принципи професіографії.
38. Основні напрямки у вивченні професій.
39. План-схема професіограми.
40. Психограма як основна складова професіограми.
41. Структура психограми.
42. Класифікація професій.
43. Професіограма професії психолога.
44. Психологічний зміст професійної кар'єри.
45. Основні фази професійного розвитку.
46. Психологічний зміст праці з точки зору логотерапії.
47. Професійний розвиток особистості як основа професійної кар'єри.
48. Роль біографічних криз у професійному розвитку.
49. Свідома зміна професії в контексті професійного розвитку.
50. Психологічна допомога особистості з кризою професійної кар'єри.
51. Самоактуалізація особистості у професійній діяльності.
52. Соціально-психологічні фактори професійної кар'єри.
53. Роль професійної діяльності в особистісному зростанні індивіда.
54. Практичні рекомендації по професійному зростанню особистості.
55. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі.
56. Шляхи професійного зростання особистості.
57. Поняття про професійну спрямованість особистості.
58. Методи дослідження професійної спрямованості.
59. Диференційно-діагностичний опитувальник.
60. Метод професійних переваг.
61. Поняття про професійну придатність.
62. Структура психодіагностичного дослідження професійної придатності особистості.
63. Проблеми психологічного аналізу професійного досвіду.
64. Форми становлення особистості в процесі її професіоналізації.
65. Характеристика професійної орієнтації як системи.
66. Особливості професійної психологічної свідомості.
67. Поняття про професійну ідентичність та професійний маргіналізм.
68. Роль самоактуалізації у професійному зростанні особистості.
69. Проблема професійного розвитку.
70. Ділове спілкування та професійна діяльність.
71. Психопрофілактика професійного стресу.
72. Психотехніки професійного успіху.
73. Соціонічний підхід до професіографічного дослідження.
74. Саморегуляція активності суб'єкта в ситуації втрати роботи.

75. Психогенетичний підхід до професійного відбору.

5.3. Критерії оцінювання знань студентів

Вимоги до знань та умінь студентів	Максимальна кількість балів, оцінка за шкалою ECTS
Повно й ґрунтовно володіє знаннями, фактичною інформацією та поняттєвим апаратом, в логічній послідовності передає знання першого та другого модуля з відповідним аналізом й узагальненням вивченого. Простежувався зв'язок теоретичного матеріалу з практикою.	A: 90 – 100 б.
Свідомо володіє знаннями, фактичною інформацією та поняттєвим апаратом, в логічній послідовності передає знання першого та другого модуля з відповідним аналізом й узагальненням вивченого.	B: 80 – 89 б.
Свідомо володіє знаннями, фактичною інформацією та поняттєвим апаратом. Проте відсутня логічна послідовність у викладі матеріалу, відсутні певні висновки щодо викладеної інформації.	C: 70 – 79 б.
Знання модулів передаються зазубреними з підручників (з конспекту) фразами. Відсутня логічна послідовність у викладі навчального матеріалу, відсутні певні висновки щодо викладеної інформації.	D: 65 – 69 б.
Знання модуля передаються тільки за допомогою певних питань з боку викладача.	E: 60 – 69 б.

Розрахунок максимальної кількості балів, що присвоюються студентам

Вид діяльності	Максимальна кількість балів за одиницю	Кількість одиниць до розрахунку	Всього
Виконання завдання для самостійної роботи (домашнього завдання)	10	1	10
Робота на семінарському (практичному) занятті (в тому числі доповідь, виступ, повідомлення, участь у дискусії)	5	10	50

ІНДЗ	10	2	20
Модульна контрольна робота	20	2	20
максимальна кількість балів – 100			

VI. Навчально-методична карта дисципліни

Навчально-методична картка курсу «Основи профорієнтації та профвідбору» (III, IV семестри)

Разом: 150 год., із них 74 год. – лекції, 74 год. – практичні та семінарські заняття, 76 год. – самостійна робота.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII
Модулі	II модуль																
Лекції	8,9	10,11		12		13		14		15							
Дати	13.02.	20.02.		05.03.		19.03.		02.04.		16.04.							
Теоретичні розділи	Основи професійного відбору																
Теми лекцій	Сутність і зміст професійного відбору. Організаційні основи професійного відбору	Психологічні проблеми професійної придатності. Професійно важливі якості особистості		Психологічний аналіз діяльності та професійні вимоги до особистості.		Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності		Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору		Психологічні особливості професійного самовизначення.							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII
Модулі	II модуль																
Практичні заняття			СМ-6	СМ-7	СМ-8	ПЗ-6	ПЗ-7	СМ-9	ПЗ-8	СМ-10	ПЗ-9	СМ-11	ПЗ-10				
Дати			27.02.	05.03.	12.03.	19.03.	26.03.	02.04.	09.04	16.04.	23.04.	30.04.	07.05.				

Теми			Сутність і зміст професійного відбору.	Організаційні основи професійного відбору	Психологічні проблеми професійної придатності в системі «людина – техніка – середовище»	Професійно важливі якості особистості в системі профвідбору	Психологічний аналіз діяльності та професійні вимоги до особистості	Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності	Професіографія як підсумок психологічного вивчення трудової діяльності	Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору	Психодіагностичні методи і прогноз діяльності в системі професійного відбору	Психологічні особливості професійного самовизначення	Психологічні особливості професійного самовизначення				
Модулі	II модуль																
Самостійна робота																	
Поточний контроль	Модульний контроль № 2																
Підсумковий контроль	Екзамен																

VII. Основні й допоміжні інформаційні джерела для вивчення курсу

Основні

1. Блінов О. А. Психологія праці: Курс лекцій. – К. : КиМУ, 2009. – 269 с.
2. Гончарова Н.О. Основи професійної орієнтації / За ред. В.Ф. Моргуна. Навчальний посібник. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2010. – 168 с.
3. Державний класифікатор професій ДК 003 – 2005. – К.: Соцінформ, 2005.
4. Дубиненкова Е.Н. Техники підбора персонала: Искусство находит лучших. – СПб.: Речь, 2007. – 169 с.
5. Иванова С.В. Искусство подбора персонала: Как оценить человека за час. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 160 с.
6. Кожан Т.О. Професійна орієнтація. Навч. посібник. – К.: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2009. – 255 с.
7. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
8. Маклаков А.Г. Профессиональный психологический отбор. Теория и практика: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2008. – 480 с.
9. Методи психодіагностики в системі професійної консультації безробітних / Метод. посібник. Кн. 1.2. – К.: Наук.-метод. центр ІПК ДСЗУ, 2000.
10. Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення: Постанова КМ України від 17.09.2008 р. № 842 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 182.
11. Про тимчасовий Перелік професій та спеціальностей, що вимагають професійного відбору // Зб. нормат., інструкт. та метод. матеріалів з питань проф. орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. – К.: ДЦЗ; Ін-т підготовки кадрів ДСЗ, 1997.

Допоміжні

1. Алексеева А.А., Громова Л.А. Психогеометрия для менеджера. – Ленинград: Экон. школа, 1991.
2. Алексюк А.Н. и др. Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста. – М., 1992. – С. 4–90.
3. Анастаси А., Урбани С. Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
4. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с. – (Современное образование).
5. Бодров В.А., Орлов В.Я. Психология и надежность: человек в системе управления техникой. – М.: Ин-т психологии РАН., 1998. – 321 с.
6. Большой психологический словарь / под ред.. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зінченко. – 3-е узд., доп. и перераб. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
7. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. под ред. Л.Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001.
8. Брушлинский А.В. Психология субъекта и его деятельность. Современная психология: Справочное руководство / Под ред. В.Н. Дружинина. – М.: ИНФА-М, 1999. – С. 330–346.
9. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
10. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный метод. – М., 1991. – С.10–113.
11. Гладкова В.М. Професійна орієнтація: Навчальний посібник. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 160 с.
12. Даниличева Н.А. Психология профессионального выбора. – СПб.: СЛП, 1998. – 144 с.
13. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
14. Зінченко В.П. Готовність особистості до вибору та зміни професії. Метод. посібник. – К.: ДЦЗ, 2001.

15. Качан Е.П., Шушпанов Д.Г. Управління трудовими ресурсами. – К.: Юрид. книга, 2003.
16. Монблан Е. Исследование почерка по методу Сен-Морана / Пер. с фр. – Париж, 1988.
17. Проективная психология / Пер. с англ. – М.: Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000.
18. Пронников В.А., Ладанов И.Д. Управление персоналом в Японии. – М.: Наука, 1989.
19. Роббинс С. Правда об управлении персоналом / Пер. с англ. – М.: Издат. дом «Вильямс», 2003.
20. Савельева В.С., Єськов О.Л. Управління персоналом. Навч. посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2005.
21. Степанов С.С. Психология в лицах. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001.
22. Тараненко В. Управление персоналом, корпоративный мониторинг, психодиагностика: тесты для отбора персонала. – К.: Ника-Центр, 2002.
23. Щекин Г.В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению. – К.: МАУП, 2001.